

Barbara Kalinowska-Wójcik

**EZECHIEL ZIVIER – ŻYCIE I DZIAŁALNOŚCI
ARCHIWISTY I HISTORYKA NA GÓRNYM ŚLĄSKU
NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU¹**

Przez wiele lat postać Ezechiela Ziviera pozostawała poza zainteresowaniami historyków. Powodów takiego stanu należałoby upatrywać w sytuacji politycznej panującej w Polsce przez 1989 rokiem. Również utrudniony dostęp do źródeł nie pozostawał bez wpływu na niechęć do podejmowania tej tematyki. Dopiero założenie w 1990 roku Archiwum Neue Synagoge Centrum Judaicum w Berlinie znacznie poprawiło sytuację – otworzyło nowe możliwości prowadzenia badań i pozwoliło podjąć tematy dotąd omijane lub po prostu zapomniane.

Ezechiel Zivier urodził się 22 września 1868 roku w rodzinie żydowskiego nauczyciela szkoły elementarnej w Wieluniu². Profesja ojca oraz jego światopogląd bez wątpienia nie pozostały bez wpływu na wybór drogi przez młodego Ezechiela. O tym, że rodzina pozostawała w kręgu kultury niemieckiej, świadczą imiona nadane Ezechielowi oraz jego rodzeństwu. Ich drogi życiowe wskazują, że nie była to chwilowa fascynacja, ale głębokie przekonanie, że w państwie pruskim przedstawiciel narodu żydowskiego może kształcić się, rozwijać i osiągać sukcesy w wybranych przez siebie dziedzinach ludzkiej działalności. Zresztą nie był to pogląd odosobniony, kraj Goethego jawił się wschodnioeuropejskim Żydom jako miejsce spełnienia marzeń, awansu społecznego i nieograniczonych możliwości.

Po ukończeniu żydowskiej szkoły podstawowej prowadzonej przez ojca Ezechiel został wysłany do Piotrkowa, gdzie w latach 1880–1888 pobierał naukę w tamtejszym gimnazjum rządowym. W celu kontynuowania wykształcenia młody abiturient wyjechał do Wrocławia i w grudniu 1888 roku immatrykulował się na Wydziale Filozoficznym tamtejszego Uniwersytetu³. Po początkowym zainteresowaniu orientalistyką Zivier ostatecznie zdecydował się na studia slawistyczne pod kierunkiem prof. Władysława Nehringa. Kontakty z promotorem przyniosły dobre naukowe efekty. Praca doktorska Ziviera została wysoko oceniona i wygrała w konkursie ogłaszanym rokrocznie przez fakultety Uniwersytetu Wrocławskiego. Rozprawa była poświęcona wyjaśnieniu pewnych aspektów językowych *Kodeksu z Supraśla* – jednego z najstar-

¹ W związku z przygotowaniem do druku książki na temat Ezechiela Ziviera niniejszy artykuł zawiera jedynie najważniejsze informacje dotyczące życia i działalności archiwisty książąt pszczyńskich.

² Archiwum Państwowe w Łodzi, 39/1721, Akta stanu cywilnego gminy żydowskiej w Wieluniu, 78, 1868, k. 14, wpis nr 27 (MF 368681).

³ Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego (dalej AUW), Akta Uniwersytetu Wrocławskiego 1811–1945 (dalej AUW 1811–1945), F 435, *Album der mit dem Zeugnis der Reife bei der philosophischen Fakultät inscribirten Studenten incl. Ausländer ohne Reifezeugniß*, k. 44.

szych zachowanych zabytków języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. W tym celu Zivier odbył co najmniej jedną podróż naukową do Warszawy, aby na miejscu w Bibliotece Ordynacji Zamojskiej skorzystać z przechowywanej tam części oryginału. Nagrodą w konkursie była suma 150 marek oraz prawo do bezpłatnej promocji doktorskiej i publikacji pracy⁴.

Równocześnie ze studiami na uniwersytecie Zivier zaczął uczęszczać na zajęcia do Żydowskiego Seminarium Teologicznego we Wrocławiu⁵. Była to pierwsza tego typu placówka w Niemczech, gdzie od 1854 roku kształcili się rabin i nauczyciele religii żydowskiej. Postulatem i głównym celem założyciela seminarium oraz wykładających w nim naukowców i nauczycieli była realizacja założeń ruchu zwanego „Wissenschaft des Judentums”. Głównym dążeniem jego twórców, należących do drugiej generacji haskali berlińskiej było unaukowanie judaizmu i dzięki temu procesowi przekształcenie narodu żydowskiego w bardziej świadomy organizm polityczno-religijno-kulturowy⁶. Absolwenci wrocławskiego seminarium na równi z absolwentami założonej w 1872 roku Hochschule für Wissenschaft Judentums w Berlinie mieli wypełniać tę misję, obejmując funkcje rabinów w gminach żydowskich w całym Niemczech. Nie zachowały się źródła poświadczające zdobycie przez Ziviera pełnego wykształcenia rabinackiego, co wiązało się z trwającą około siedem lat nauką i zdaniem końcowych egzaminów. Według Markusa Branna Ezechiel Zivier zakończył swoją edukację po czterech latach w 1892 roku⁷.

Oficjalna obrona pracy doktorskiej Ezechiela Ziviera odbyła się 4 czerwca 1892 roku w Auli Leopoldynie. Wkrótce potem opuścił Wrocław i wyjechał na wakacje do Częstochowy, gdzie najprawdopodobniej w tym czasie mieszkała jego rodzina⁸. Właśnie tam zastał go list prof. Nehringa informujący o możliwości zatrudnienia u księcia pszczyńskiego⁹. Rolę pośrednika odegrał ówczesny dyrektor Archiwum Państwowego we Wrocławiu prof. Colmar Grünhagen, który przedstawił kandydaturę Ziviera Generalnemu Dyrektorowi Dóbr Księcia Pszczyńskiego – dr. Gustawowi Weidlichowi. W połowie sierpnia 1892 roku została podpisana umowa, zgodnie

⁴ Pierwsza część pracy doktorskiej ukazała się w 1892 roku – E. Zivier: *Studien über den Codex Suprasliensis*. Breslau 1892. Druga część rozprawy bez zapowiedzianych uzupełnień i zmian ukazała się dopiero po siedmiu latach. Zivier tłumaczył tę zwłokę zbyt dużymi obciążeniami w pracy zawodowej – E. Zivier: *Studien über den Codex Suprasliensis*. Bd. 2. Kattowitz 1899.

⁵ M. Brann: *Geschichte des Jüdisch-Theologischen Seminars (Fraenckel'sche Stiftung) in Breslau. Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum der Anstalt*. Breslau 1904, s. 203; A. Kober: *The Breslau Seminary and „Wissenschaft des Judentums”*. W: *Das Breslauer Seminar. Jüdisch-Theologisches Seminar (Fraenckelscher Stiftung) in Breslau 1854–1938. Gedächtnisschrift*. Hrsg. von G. Kisch. Tübingen 1963, s. 261–262.

⁶ J. Ochman: *Filozofia oświecenia żydowskiego*. Kraków 2000, s. 416–417; Ch. Schulte: *Über den Begriff einer Wissenschaft des Judentums*. „Aschkenas” Bd. 7, 1997, H. 2, s. 293.

⁷ M. Brann: *Geschichte des Jüdisch-Theologischen...*, s. 203.

⁸ AUW, AUW 1811–1945, F 485, b.p.

⁹ Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Pszczynie (dalej AP Pszczyna), 17/53, Archiwum Książąt Pszczyńskich (dalej AKP), sygn. I 58, k. 76.

z którą Ezechiel Zivier zobowiązywał się do opracowania i przetłumaczenia dokumentów przechowywanych w pszczyńskim archiwum. Początkowo Zivier przebywał w Pszczynie i na miejscu wykonywał swoją pracę, jednak po pewnym czasie ustalił się rytuał, zgodnie z którym co cztery tygodnie Zivier przyjeżdżał do Pszczyny, oddawał starą i zabierał nową partię materiału, otrzymywał również swoje wynagrodzenie¹⁰. Jak wynika z korespondencji, miało to swoje uzasadnienie w dostępie do zbiorów bibliotecznych Wrocławia. Istniały również inne powody, dla których Zivier przedkładał w tym czasie stolicę prowincji nad małe, górnośląskie miasteczko. Otóż 30 kwietnia 1896 roku wstąpił w związek małżeński z wdową Johanną Freund z domu Goldschmidt, z którego przyszło na świat czworo dzieci: Georg (ur. 13 lutego 1897), bliźniaczki: Irene (która wkrótce zmarła) i Hertha (ur. 19 stycznia 1901) oraz Edith–Felicitas (ur. 12 września 1906)¹¹.

Nie bez znaczenia był również aktywny udział Ziviera w życiu wrocławskiej społeczności żydowskiej, w szczególności zaś wstąpienie w poczet członków „IX Łoży Lessinga” B'nai B'rithu. To założone w 1843 roku w Nowym Jorku stowarzyszenie aż do końca XIX wieku posiadało cechy organizacji masońskiej, która z czasem przekształciła się w związek parawolnomularski. Na początku XX wieku wobec nowych wyzwań i coraz silniejszych elementów nacjonalistycznych oraz zdobywającego popularność syjonizmu B'nai B'rith stał się narodowym stowarzyszeniem żydowskim o charakterze charytatywno-filantropijnym¹². Przyjęcie w szeregi braci nie było łatwe i wymagało przedstawienia nowego kandydata przez przynajmniej jednego z członków loży¹³. Badania wykazały, że pod koniec XIX i na początku XX osoby należące do B'nai B'rith tworzyły silne i bardzo spójne elity wśród społeczności żydowskiej¹⁴. Tak było również w przypadku Wrocławia.

Kiedy kilka lat później, na początku 1903 roku, Ezechiel Zivier przedstawił inicjatywę utworzenia centralnego archiwum gmin żydowskich w Niemczech, jego współbracia szybko podchwycili ten pomysł i udzielili mu silnego wsparcia organizacyjnego oraz zapewnili zaplecze finansowe¹⁵. W swoich wystąpieniach na ten te-

¹⁰ AP Pszczyna, AKP, sygn. I 58, k. 84.

¹¹ AP Pszczyna, AKP, sygn. I 58, k. 1406, 5, 34.

¹² L. Hass: *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 417; C. Wilhelm: *Community in Modernity – finding Jewish Solidarity within the Independent Order of B'nai B'rith*. „Jahrbuch des Simon–Dubnow–Instituts/Simon Dubnow Institute Yearbook” Vol. I, 2002, s. 297–319; *Independent Order of B'nai B'rith. W: Neues Lexikon des Judentums*. Hrsg. von J.H. Schoeps. Gütersloh 2000. s. 365; *B'nai B'rith. W: Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*. Red. J. Tomaszewski, A. Żbikowski. Warszawa 2001, s. 42.

¹³ Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe (zasób byłego Archiwum Specjalnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRR – Osobnyj archiw) w Moskwie (dalej RPAWM), sygn. 1219/1/118, k. 15.

¹⁴ K. Čapková: *Jewish Elites in the Nineteenth and Twentieth Centuries. The B'nai B'rith Order in Central Europe*. „Judaica Bohemiae” 36 (2000), s. 119.

¹⁵ RPAWM, sygn. 769/1/106, k. 101. E. Zivier: *Ein allgemeines Archiv der Juden in Deutschland*. „Bericht der Großloge für Deutschland U.O.B.B.” März 1903, s. 36.

mat Zivier wielokrotnie podkreślał, że bez dbałości o materiały archiwalne napisanie historii narodu żydowskiego będzie niemożliwe¹⁶. Nowe kreowanie historii, do czego niezbędnym elementem były zachowane źródła, stało w bliskim związku z ideą historii jako jednoczącego i konsolidującego wszystkich Żydów niemieckich czynnika, który miał pomóc w odbudowaniu i utrwaleniu ich samoświadomości. Wielki ruch zwany renesansem żydowskim objawił swoje organizacyjne oblicze już w latach osiemdziesiątych XIX wieku. Pozostawił po sobie wiele cennych inicjatyw. Jako jedną z najważniejszych wymienia się Gesamtarchiv der deutschen Juden, którego pomysłodawcą był Zivier¹⁷. Jesienią 1904 roku w Berlinie zebrała się komisja archiwalna w celu omówienia spraw organizacyjnych. Jedną z jej pierwszych decyzji było podpisanie z Zivierem umowy dotyczącej zorganizowania objazdów archiwalnych po gminach żydowskich w Niemczech. Ich celem miało być przeprowadzenie wizji lokalnej w archiwach poszczególnych gmin żydowskich i zebranie wiedzy na temat ilości i wartości przechowywanych w nich akt¹⁸.

Gesamtarchiv der deutschen Juden rozpoczęło swoją działalność na początku października 1906 roku w Berlinie i już po roku mogło poszczycić się sporymi sukcesami – aż 178 gmin przekazało mu swoje akta. Na terenie Górnego Śląska akcją propagującą ideę Gesamtarchiv prowadził – jak należało się spodziewać – sam Ezechiel Zivier. Rozpoczął ją w październiku 1907 roku podczas walnego zebrania Synagogen-Gemeinde-Verband des Regierungsbezirks Oppeln – związku górnośląskich gmin żydowskich działającego od 1888 roku i mającego na celu współpracę polityczno-charytatywno-finansową gmin znajdujących się w granicach rejencji opolskiej¹⁹. Podczas swojego wykładu Zivier zachęcał do przekazywania niepotrzebnych do bieżącej działalności akt do Berlina. W efekcie dokumentację przesłało 10 największych górnośląskich gmin żydowskich. W późniejszym okresie Zivier nadal współpracował z archiwum, kontynuował akcję propagandową, a także wcho-

¹⁶ Bliżej na temat założenia Gesamtarchiv der deutschen Juden patrz B. Kalinowska-Wójcik: *Akta górnośląskich gmin żydowskich w zasobie dawnego Gesamtarchiv der deutschen Juden w Berlinie*. W: *Archiwa i archiwalia górnośląskie*. Red. E. Długajczyk, W. Gojniczk i B. Kalinowska-Wójcik. T. I. Katowice 2008, s. 140–155.

¹⁷ Literatura dotycząca tego tematu jest bardzo obszerna, wśród najważniejszych pozycji należałoby wymienić: J. Reinharz: *Fatherland or Promised Land. The Dilemma of the German Jew. 1893–1914*. Ann Arbor 1975; S. Volkov: *Die Erfindung einer Tradition. Zur Entstehung des modernen Judentums in Deutschland*. „Historische Zeitschrift” Bd. 253, 1991, H. 3, s. 603–628; P. Pulzer: *Jews and the German State*. Oxford–Cambridge 1992; M. Brenner: *The Renaissance of Jewish Culture in Weimar Germany*. Michigan–London 1996; A. Reinke: *Gemeinde und Verein. Formen jüdischer Vergemeinschaftung im Breslau des 19. und beginnenden 20. Jahrhunderts*. W: *In Breslau zu Hause? Juden in einer mitteleuropäischen Metropole der Neuzeit*. Hrsg. von M. Hettling, A. Reinke, N. Conrads. Hamburg 2003, s. 131–148.

¹⁸ Na temat wyników tej podróży patrz E. Zivier: *Eine archivalische Informationsreise*. „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums” 1905, nr 49, s. 209–254; *Auszug aus dem Bericht des Dr. E. Zivier*. „Bericht der Großloge für Deutschland U.O.B.B.” Februar 1903, nr 2, s. 24.

¹⁹ Stiftung „Neue Synagoge Berlin – Centrum Judaicum” Archiv (dalej CJA), sygn. 1, 75 C Ge 1, Nr 406, # 10281, k. 251–254.

dził wraz z innymi znanymi postaciami środowisk żydowskich w skład organu doradczego archiwum, tzw. kuratorium²⁰.

Zatrudnienie odpowiednio wykształconego pracownika w pszczyńskim archiwum miało dwa bardzo istotne powody. Pierwszym z nich były toczące się od kilku lat procesy z księciem Guido Hencklem von Donnersmarckiem o uznanie przywilejów górniczych, w których istotną rolę miały odegrać dokumenty potwierdzające prawo ksiąząt pszczyńskich do regaliów górniczych odnalezione, przetłumaczone i przedstawione sądowi przez nowo zatrudnionego Ezechiela Ziviera. Drugim, nie mniej ważnym powodem było dążenie Hochbergów do pokazania świetności swojego rodu objawiające się w prowadzeniu konkretnej polityki historyczno-genealogicznej, która miała polegać między innymi na poszukiwaniu materiałów archiwalnych oraz zleceniu napisania prac historycznych dotyczących poprzedników Jana Henryka XI i Jana Henryka XV oraz ich majątków²¹.

Praca u księcia pszczyńskiego wiązała się z licznymi podróżami, przede wszystkim o charakterze archiwalnym. Już na początku swoich pobytów w Pszczynie Zivier odwiedził archiwa w okolicznych parafiach, poszukując w nich ważnych dla historii ziemi pszczyńskiej dokumentów i akt²². Kolejnym krokiem było przeglądnięcie materiałów archiwalnych przechowywanych w urzędach miejskich w Cieszynie, Bytomiu oraz w samej Pszczynie. W późniejszym okresie Zivierowi udało się rozciągnąć poszukiwania również na inne miasta górnośląskie. Oprócz penetracji najbliższej okolicy archiwista był wysyłany w zagraniczne podróże, przede wszystkim do Wiednia i Pragi, gdzie spodziewano się odnaleźć szczególnie dużo interesującego materiału. W kręgu zainteresowań Ziviera pozostawało Tajne Archiwum Państwowe w Berlinie oraz najważniejsze dla prowincji śląskiej Archiwum Państwowe we Wrocławiu. W wszystkich tych archiwach pszczyński archiwista przeprowadzał kwerendę albo samodzielnie, albo zlecał jej wykonanie miejscowym pracownikom.

Poważna zmiana w statusie Ezechiela Ziviera nastąpiła w kwietniu 1903 roku, kiedy został zatrudniony jak etatowy pracownik księcia pszczyńskiego z możliwością nadpłaty składek do kasy emerytalnej i pogrzebowej od 1892 roku. Dopiero wtedy cała rodzina przeniosła się do Pszczyny i zajęła przydzielone im przez urzędników książęcych mieszkanie służbowe²³. Trzy lata później decyzją Prezydenta Re-

²⁰ E. Tübler: *Zur Einführung*. „Mitteilungen des Gesamtarchiv der deutschen Juden” Jg. 1, 1908, s. 1–2; E. Tübler: *Der Beginn der Arbeit des „Gesamtarchivs der Deutschen Juden” und seine Probleme*. W: E. Tübler: *Aufsätze zur Problematik jüdischer Geschichtsschreibung 1908–1950*. Hrsg. von S. Stern-Täubler. Tübingen 1977, s. 1–2.

²¹ E. Zivier: *Geschichte des Fürstentums Pless*. Teil I: *Entstehung der Standherrschaft Pless (bis 1517)*. Kattowitz 1906; E. Zivier: *Fürstenstein 1509–1909. Festschrift zum 400-jährigen Bestehen der Standesherrschaft Fürstenstein*. Kattowitz 1909.

²² AP Pszczyna, AKP, sygn. I 103, k. 30–32.

²³ AP Pszczyna, AKP, sygn. X 3305, k. 71.

jencji Opolskiej Ezechiel Zivier wraz z rodziną otrzymał obywatelstwo pruskie²⁴. Przeprowadzka Zivierów była związana z oddaniem do użytku w 1902 roku nowego budynku Generalnej Dyrekcji w Pszczynie. Zgodnie z pierwotnymi założeniami znalazło się w nim również miejsce na archiwum. Jego dyrektor otrzymał odpowiedni gabinet, kilka pomieszczeń przeznaczono na magazyny archiwalne i bibliotekę podręczną. Na życzenie Ziviera zamówiono specjalne meble archiwalne, spełniające najwyższe ówczesne normy w zakresie przechowywania dokumentacji archiwalnej²⁵.

Wiadomości o zasługach Ziviera dla książecego archiwum, a także jego sława jako rzetelnego i sumiennego historyka docierała do różnych ośrodków regionalnych na Górnym Śląsku i powodowała, że ich władze zaczęły interesować się kwestiami przeszłości. Jednym z objawów tego zainteresowania były zlecenia dotyczące opracowania dokumentacji przechowywanej w magistratach, archiwach parafialnych lub w domach prywatnych. Jednym z ważniejszych zleceń przyjętych przez Ziviera było uporządkowanie archiwum miejskiego w Bytomiu. Pierwsze rozmowy na ten temat zostały podjęte w 1908 roku, ale do ich finalizacji i podpisania umowy doszło dopiero w 1912 roku²⁶. Oprócz przeprowadzenia prac archiwalnych, władzom miejskim zależało również na przygotowaniu do druku kodeksu dyplomatycznego zawierającego źródła do dziejów Bytomia oraz napisaniu nowej historii miasta. Niestety, z powodu licznych przeszkód Zivierowi udało się jedynie zestawić zamówiony „Urkundenbuch”²⁷, natomiast nigdy nie zrealizował drugiego z tych zleceń²⁸.

Pszczynskie archiwum, zgodnie z zamierzeniami Ziviera, miało być prowadzone na najwyższym europejskim poziomie i to zarówno pod względem metodyki opracowania zasobu, udostępniania materiałów korzystającym, jak i zastosowania najnowszych rozwiązań technicznych dotyczących przechowywania oraz zabezpieczenia dokumentacji archiwalnej. Fundusze, jakimi dysponował z ramienia Hochbergów, pozwoliły mu na stworzenie archiwum o wyjątkowej, ponadprovincialnej jakości. Otwartość na wszelkie nowinki techniczne wykazał Zivier, zlecając już

²⁴ AP Pszczyna, AKP, sygn. 1406, k. 35; D. Gosewinkel: „Unerwünschte Elemente” – *Einwanderung und Einbürgerung der Juden in Deutschland 1848–1933*. „Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte” Bd. XXVII, 1998, s. 71–106.

²⁵ AP Pszczyna, AKP, sygn. XI 38, k. 300–302. Do zamówień mebli dołączono również ich rysunki. Meble zamówione wówczas przez E. Ziviera stanowią do dzisiaj wyposażenie pszczyńskiego oddziału Archiwum Państwowego w Katowicach.

²⁶ Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej AP Kat), 12/645, Akta miasta Bytomia (dalej M Byt), sygn. 5476, k. 1–2.

²⁷ Niestety przygotowany przez Ziviera „Urkundenbuch” nie został opublikowany i zaginął podczas II wojny światowej. Nowy, znacznie poszerzony został opublikowany wiele lat później. *Bytom średniowieczny. Przekazy źródłowe (1123–1492)*. Wybór i oprac. J. Drabina, J. Horwat, Z. Jedynek. Opole 1985.

²⁸ Po śmierci E. Ziviera jego córka Hertha zwróciła do Bytomia część wypożyczonych przez ojca dokumentów. Niestety niektóre z nich zaginęły i nigdy nie wróciły do prawowitego właściciela. AP Kat, M Byt, sygn. 5476, k. 8; M Byt, sygn. 5462, k. 84–95.

w 1897 roku wykonanie zdjęć najważniejszych pszczyńskich dokumentów pergaminowych w Kartographisches Abteilung Königliches Landes-Aufnahme w Berlinie²⁹. Świadomość historyczna Ziviera kazała mu z wielką pieczołowitością gromadzić materiały będące świadectwem ludzkiej działalności nie tylko o charakterze archiwalnym. Zbierał też informacje o odkrytych na terenie powiatu pszczyńskiego znaleziskach archeologicznych i gromadził je w archiwum. Jako autorytet historyczny brał udział w pracach komisji organizujących wielkie wystawy historyczne we Wrocławiu. W czasie I wojny światowej, zdając sobie sprawę z doniosłości ówczesnych wydarzeń, prosił Generalną Dyрекcję, aby przesyłała do archiwum wszelkie dokumenty dotyczące wydarzeń wojennych oraz spisane wspomnienia i korespondencję, jeżeli takowa jest w posiadaniu urzędników lub robotników księcia, aby zachować te materiały dla przyszłych badaczy. Wszystkie te inicjatywy wraz ze wzrostem znaczenia archiwum pod kierownictwem Ziviera zaowocowało powstaniem w Pszczynie poważnego ośrodka historyczno-kulturalnego. Przyczynił się do tego nie tylko autorytet Ziviera, ale bardzo ważny był również brak tego typu instytucji na Górnym Śląsku. Oddalenie od Wrocławia powodowało, że przepływ informacji był niewystarczający, a powstające w regionie inicjatywy lokalne miały charakter efemeryczny i nie posiadały wystarczającego oparcia instytucjonalnego. W takich warunkach pozycja archiwum pszczyńskiego poparta prestiżem i finansami książąt pszczyńskich znacznie wzrosła i zaczęło ono pełnić funkcje publiczne.

Pracując jako archiwista w Pszczynie, Zivier starał się brać aktywny udział w życiu niemieckiego środowiska archiwalnego. Uzasadniając, że jest to wyjątkowa okazja do nawiązania kontaktów z archiwistami reprezentującymi różne instytucje państwowe i prywatne, uzyskiwał na ten cel wsparcie finansowe od Generalnej Dyrekcji, a w 1913 roku, kiedy organizatorem dni archiwalnych był Wrocław, otrzymał dla gości zgodę na zwiedzanie Książa i Szczawna Zdroju³⁰.

Doceniając zasługi Ezechiela Ziviera, książę pszczyński w 1920 roku mianował go Książęcym Dyrektorem Archiwalnym i poddał pod jego kierownictwo również dolnośląskie archiwa Hochbergów, czyli archiwum rodzinne (Hausarchiv) w Książu i archiwum Generalnej Dyrekcji w Wałbrzychu³¹.

W powiązaniu z działalnością archiwalną pozostawała również aktywność naukowa Ziviera. Praca na źródłach trudno dostępnych dla innych badaczy, podróże po archiwach europejskich pozwalały mu na realizację interesujących go tematów zarówno z historii lokalnej, jak i powszechnej. Jego pola badawcze były w części powiązane z pracą dla Hochbergów, ponieważ Zivier oprócz tłumaczeń i opracowy-

²⁹ AP Pszczyna, AKP, sygn. I 58, k. 274, 276.

³⁰ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (AP Wroc), 82/146, Akta majątku Hochbergów w Książu (dalej Maj Książ), sygn. II 389, k. 196.

³¹ AP Wroc, Maj Książ, sygn. II 391, k. 7.

wania dokumentów przygotowywał również wydawnictwa źródłowe³² oraz prace monograficzne na temat historii regaliów górniczych na Śląsku³³. Przedstawiane przez niego nowe teorie i źródła do badań nad stosunkami prawnymi w tym regionie pełniły utylitarne zadanie – ugruntowanie wśród czytających przekonania o pełnym i nienaruszalnym prawie książąt pszczyńskich do decydowania o wydobywaniu węgla kamiennego na ich terenach. Z czasem dobra znajomość źródeł dotyczących Górnego Śląska zaowocowała rozszerzeniem jego zainteresowań również na tematykę społeczną i kulturalną.

W 1902 roku Ezechiel Zivier rozpoczął redagowanie nowego czasopisma pod tytułem „Oberschlesien. Zeitschrift zur Pflege der Kenntnis und Vertretung der Interessen Oberschlesiens”. Głównym celem i zadaniem, jakie postawił przed swoim miesięcznikiem redaktor, miała być próba ocalenia od zapomnienia historii, literatury oraz panujących na Górnym Śląsku stosunków społecznych i gospodarczych z zastosowaniem naukowych metod w podejściu do tematu. Równocześnie już na początku zaznaczył, że wie, jak ważną rolę w rozwoju społeczno-polityczno-kulturalnym odegrało narożnikowe położenie tego regionu. Ta teoria została rozwinięta i szerzej rozpropagowana dwadzieścia dwa lata później przez księdza Emila Szramka³⁴. Zivier pełnił funkcję redaktora do końca 1906 roku. W tym czasie na łamach „Oberschlesien” swoje artykuły publikowali znani historycy regionalni, tacy jak Jan Chrzęszcz, Paul Drechsler czy Paul Knötel, który przejął następnie redakcję. Sam Zivier również opublikował w czasopiśmie kilkadziesiąt artykułów o bardzo różnorodnej, ale głównie śląskoznawczej tematyce.

Ezechiel Zivier był członkiem wielu związków i towarzystw historycznych, między innymi Verein für Geschichte und Altertum Schlesiens³⁵ – jednego z najważniejszych i najbardziej aktywnych towarzystw historycznych na Śląsku, Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur³⁶, Oberschlesische Geschichtsverein, Oberschlesischer Museumsverein in Gleiwitz. Starał się również brać aktywny udział w próbach powołania w 1913 roku „Wirtschaftsarchiv der ober-schlesischen Industrie”, niestety z powodu obiektywnych przyczyn, takich jak wybuch I wojny światowej, pomysł nigdy nie został zrealizowany.

Niezależnie od zainteresowania historią regionalną i zaangażowania w badania dotyczące regaliów górniczych Ezechiel Zivier prowadził szerokie badania nad his-

³² Między innymi E. Zivier: *Akten und Urkunden zur Geschichte des schlesischen Bergwesens*. Kattowitz 1900.

³³ Między innymi E. Zivier: *Zur Theorie des Bergregals in Schlesien*. Breslau 1897; E. Zivier: *Geschichte des Bergregals in Schlesien bis zur Besitzergreifung des Landes durch Preussen*. Kattowitz O./S. 1898.

³⁴ E. Szramek: *Śląsk jako problem socjologiczny. Próba analizy*. Katowice 1934, s. 7–8.

³⁵ *Bericht über die Vereinstätigkeit in den Jahren 1905 und 1906*. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” Bd. 41, 1907, s. 455.

³⁶ „Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur” Jb. 81 für 1903 (Enthält den Generalbericht über die Arbeiten und Veränderungen der Gesellschaft im Jahre 1903). Breslau 1904, s. 71.

torią Polski w okresie panowania ostatnich Jagiellonów. Podjęcie tej tematyki było bezpośrednio związane z zamówieniem, jakie Zivier otrzymał w 1911 roku od znanego wydawnictwa Perthesa z Gothy. Ostatecznie praca ukazała się w 1915 roku jako szósty tom poświęcony historii Polski w słynnej serii „Geschichte der europäischen Staaten” redagowanej przez Friedricha Augusta Ukerta, Friedricha Wilhelm Giesbrechta i Karla Lamprechta³⁷. Autorami poprzednich części byli znani historycy wrocławscy – profesorowie tamtejszego uniwersytetu: Richard Roepell i Jacob Caro. Liczące ponad osiemset stron dzieło wymagało przeprowadzenia olbrzymich badań naukowych oraz podjęcia szerokiej kwerendy archiwalnej i bibliotecznej. Dzięki wsparciu Hochbergów, wyrażającym się między innymi zgodą na liczne podróże oraz sprowadzanie akt i literatury do Pszczyny, Zivier miał ułatwione zadanie. Pozycja książek pszczyńskich oraz uznanie, jakim cieszyło się kierowane przez niego archiwum, otwierało przed Zivierem wiele drzwi i pomagało przezwyciężyć wiele trudności. W efekcie powstała praca oparta na szerokiej bazie źródłowej, gromadząca wyniki badań polskich i niemieckich naukowców. Wobec odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 roku praca nie znalazła należnego uznania w środowisku polskich historyków koncentrujących się na zupełnie nowych zadaniach. Natomiast bez wątpienia dzieło Ziviera spełniło bardzo ważną rolę zapoznania środowiska historyków niemieckich ze „złotym okresem” w dziejach Rzeczypospolitej.

Od wiosny 1916 roku datowała się współpraca Ezechiela Ziviera z wrocławskim wydawcą Feliksem Priebatschem³⁸, który – wychodząc naprzeciw oczekiwaniom niemieckich odbiorców – postanowił wypełnić istniejącą lukę i przygotować do druku pracę, przekazującą w prosty i zwarty sposób wiedzę o państwie, które w wyniku rozbiorów zniknęło z mapy Europy, a w tamtym czasie znowu wkraczało na arenę polityczną. Zgodnie z założeniami wydawcy książka miała stanowić swojego rodzaju krótki podręcznik i przewodnik dla żołnierzy wyruszających na front wschodni³⁹. Fakt, że praca miała swoje drugie wydanie, świadczy jednoznacznie o spełnieniu tej roli.

Kolejną sferą działalności Ziviera pozostawało życie gminy żydowskiej w Pszczynie, w które włączył się aktywnie w 1905 roku – najpierw jako jeden z pięciu reprezentantów, a następnie od 1912 roku jako członek zarządu, władzy wykonawczej gminy. Zivier pełnił tę funkcję aż do swojej śmierci, borykając się z coraz większymi problemami związanymi z odpływem pszczyńskich Żydów za granicę i co było tego efektem – trudnościami finansowymi gminy, która powoli traciła możliwości zapewnienia swoim członkom podstawowych praktyk religijnych oraz odpowiedniego

³⁷ E. Zivier: *Neuere Geschichte Polens*. Bd. 1: *Die zwei letzten Jagiellonen (1506–1572)*. Gotha 1915 (Allgemeine Staatengeschichte, Abt. 1, Geschichte der europäischen Staaten, Werk 39).

³⁸ AP Pszczyna, AKP, sygn. I 104, k. 2.

³⁹ *Polen*. Zweite umgearbeitete und ergänzte Auflage. Gotha–Stuttgart 1923, ss. 204.

wykształcenia dzieci⁴⁰. Równocześnie Zivier angażował się w działalność różnych związków i stowarzyszeń żydowskich działających na terenie Górnego Śląska, takich jak Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens⁴¹ czy wspomniany już Synagogen-Gemeinde-Verband des Regierungsbezirks Oppeln⁴².

Rodzina Zivierów pozostała w Pszczynie również po podziale Górnego Śląska i utworzeniu z część przyznanej Polsce województwa śląskiego. Zivier ze względu na swoje kontakty w polskich kołach oraz dobrą znajomość języka polskiego stanowił niewątpliwie istotny element w polityce urzędników księcia pszczyńskiego wobec władz polskich. Świadczy o tym chociażby udział Ziviera jako reprezentanta Hochbergów w pertraktacjach drezdeńskich w 1923 roku, a dotyczących między innymi sprawy podwójnego opodatkowania osób posiadających majątki w Polsce i w Niemczech⁴³. Efektem zmiany państwowości było również znalezienie się w nowym, polskim systemie prawnym. Aby przybliżyć te kwestie szerokiemu gronu niemieckich obywateli, ale przede wszystkim przedsiębiorcom, którym przyszło działać w nowych okolicznościach, Zivier podjął inicjatywę wydawania czasopisma o tematyce prawnej. Pierwszy numer „Zeitschrift für polnisches Recht” ukazał się w Pszczynie w 1923 roku. Redaktorowi udało się zachęcić do współpracy zarówno polskich, jak i niemieckich naukowców. Niestety, w związku z chorobą Ziviera ukazały się tylko dwa roczniki tego czasopisma. O dużym zainteresowaniu tą tematyką i potrzebie kontynuowania tej inicjatywy świadczą liczne listy, jakie napłynęły do Pszczyny w 1925 roku z pytaniami o kolejne numery czasopisma⁴⁴.

Podział Górnego Śląska zakłócił również prace Synagogen-Gemeinde-Verband des Regierungsbezirks Oppeln, w którym działał Zivier. Część należących do związku gmin żydowskich znalazła się w granicach nowo powstałego państwa polskiego, musiała się dostosować do nowych warunków i rozpocząć współpracę z władzami administracyjnymi. Aby wzmocnić ich pozycję i przemawiać jednym, bardziej słyszalnym głosem, Zivier zaproponował utworzenie w 1922 roku Związku Synagogałnych Gmin Wyznaniowych Województwa Śląskiego⁴⁵. Jednak z powodu słabej motywacji członków, a także choroby założyciela związek przestał istnieć w sierpniu 1924 roku.

⁴⁰ AP Pszczyna, 17/26, Akta miasta Pszczyna (dalej M Pszczyna), sygn. 1391, k. 347, 410, 437; M Pszczyna, sygn. 1393, k. 270.

⁴¹ *Vereinsnachrichten*. „Im Deutschen Reich” April 1913, H. 4, s. 176–177. Zentralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens było stowarzyszeniem obywateli niemieckich żydowskiego pochodzenia, które za główny swój cel uznało walkę o równouprawnienie Żydów w polityce i kulturze oraz przeciwstawienie się wzrastającemu antysemityzmowi.

⁴² AP Kat, 12/27, Urząd Wojewódzki Śląski, Wydział Administracyjny (dalej UWŚl Adm), sygn. 1986, k. 1.

⁴³ AP Pszczyna, AKP, sygn. IV 923, k. 111–114, 220, 224.

⁴⁴ AP Pszczyna, AKP, sygn. I 57, k. 393.

⁴⁵ AP Kat, UWŚl Adm, sygn. 1986, k. 1, 31.

Ezechiel Zivier zmarł po ciężkiej chorobie we wrocławskim szpitalu 22 sierpnia 1925 roku i został pochowany na cmentarzu żydowskim przy ulicy Lotniczej⁴⁶. Jego żona aż do 1929 roku mieszkała w Pszczynie, a następnie przeniosła się do Wrocławia, gdzie przebywały jej dzieci. Pod koniec sierpnia 1942 roku została deportowana do Theresienstadt, gdzie zmarła 11 stycznia 1943 roku⁴⁷.

⁴⁶ CJA, sygn. 1, 75 A Br 7, nr 117, # 1268, s. 302. *Todesanzeige Gemeinde Breslau für Jahr 1925*; [Nekrolog]; „Anzeiger für den Kreis Pless” nr 100 z 26 August 1925.

⁴⁷ AP Pszczyna, AKP, sygn. 1406, k. 93.